

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
БАКИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

на правах рукописи

ХАМИС РАШАД ОГЛЫ СЕЙРАНОВ

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ПРИЗНАЮЩИЕ СУДЕБНЫЕ
ПРЕЦЕДЕНТЫ КАК ИСТОЧНИКИ ГРАЖДАНСКОГО
ПРАВА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

5608.01 – “Гражданское права; семейное право;
предпринимательское право; международное частное право”

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии права

Баку – 2014

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

XAMİS RƏŞAD oğlu SEYRANOV

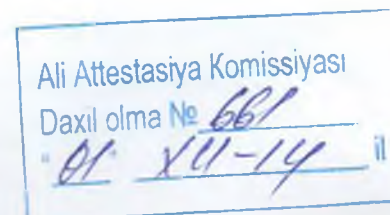
MƏHKƏMƏ PRESEDENTLƏRİNİN AZƏRBAYCAN
RESPUBLİKASININ MÜLKİ HÜQUQUNUN MƏNBƏLƏRİ
KİMİ TANINMASININ HÜQUQİ ƏSASLARI

5608.01 – “Mülki hüquq; ailə hüququ; sahibkarlıq
hüququ; beynəlxalq xüsusi hüquq”

Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı - 2014

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun "Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi, mülki hüquq və mülki proses" şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: İ.Ə. Vəliyev
Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

Rəsmi opponetlər: M.A.Mövsumov
Hüquq üzrə elmlər doktoru

B.H.Əsədov
Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Respublikasının
Konstitusiya Məhkəməsi

Dissertasiya işinin müdafiəsi "31" oktyabr 2014-cü il tarixdə saat "13³⁰" Bakı Dövlət Universiteti nəzdindəki B/FD.02.013 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1143, Bakı şəhəri, Z.Xəlilov küçəsi 23, Bakı Dövlət Universiteti, I tədris binası, 901 saylı auditoriya.

Dissertasiya işi ilə Bakı Dövlət Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat "30" sentyabr 2014-cü il tarixdə göndərilmişdir.

B/FD.02.013 Dissertasiya şurasının elmi

katibi, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru:

Ə.Q.MƏMMƏDOV

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı. Ümummilli lider Heydər Əliyev hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra Azərbaycanda bu çətin vəziyyətdə, xalqı səfərbər edərək, ölkəmizi inamla inkişaf etdirməyə başladı. Onun bilavasitə təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə ölkəmizdə ardıcıl aparılan hüquqi-dövlət siyasəti həyata keçirilməklə keçən müddət ərzində ölkənin siyasi, iqtisadi və sosial həyatında böyük dəyişikliklər baş vermiş, hüquqi dövlət quruculuğunda önəmli addımlar atılmışdır. Respublikamızda hüquqi islahatlar aparılmaqla xeyli mühüm qanunvericilik aktları, xüsusilə də insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə yönəlmiş qanunlar qəbul edilmiş, ölkəmiz bir sıra beynəlxalq qurumlara üzv seçilmiş, beynəlxalq konvensiyalara qoşulmuş və s. zəruri işlər görülmüşdür.

Azərbaycan Respublikası 1995-ci il 12 noyabr tarixində müstəqil dövlət kimi, ümumxalq səsverməsi yolu ilə ilk konstitusiyasını qəbul etdi. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddəsinin I hissəsində bəyan edildiyi kimi, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir. Azərbaycan Respublikasında 1995-ci il Konstitusiyasının qəbul edilməsi ilə dövlətin inkişafında yeni tarixi mərhələnin - cəmiyyət həyatının bütün sahələrində köklü dəyişikliklərin və əsaslı islahatların həyata keçirilməsinə geniş şərait yaradıldı. Konstitusiyanın qəbulu isə respublikamızda beynəlxalq standartlara cavab verən milli qanunvericilik sahəsində islahatların aparılması zərurətini yaratdı və belə islahatlar mülki qanunvericilikdə də aparıldı. Ona görə ki, bundan əvvəlki mülki qanunvericilik müasir dövrün reallıqlarını tam şəkildə əhatə etmirdi. Bundan başqa, Azərbaycan Respublikasının 1 sentyabr 2000-ci ildə qüvvəyə minmiş Mülki Məcəlləsi mülki hüquq və azadlıqların qorunması, təmin olunması konsepsiyalarının və xüsusilə xüsusi mülkiyyət hüququnun inkişafında yeni mərhələ olması ilə də əlamətdardır. Həmin Məcəllə uzun müddət elmi diskussiyaların predmetini təşkil edən bir sıra məsələlərin tənzimlənməsi ilə yanaşı, mülkiyyət hüququnun məzmununda yeni müddələri (o cümlədən, servitut, uzufrukt, borc-kredit, lizinq, broker və s. digər mülki hüquq institutlarını) müəyyən etmiş, eyni zamanda əvvəllər nəzəri tədqiqatların predmeti olmamış yeni münasibətləri də tənzim etmişdir.

Yeni mülki hüquq qanunvericiliyinin formalaşdırılması müasir inkişaf mərhələsində mühüm demokratik dəyişikliklərə, yeni ictimai-iqtisadi münasibətlərin ortaya çıxmasına səbəb olmuş, insan hüquq və azadlıqlarının tərkib hissəsi olan xüsusi mülkiyyətin toxunulmazlığına bəyan etmiş və ümumilikdə mülkiyyət hüququna yeni baxış gətirmişdir.

İctimai-iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsi, mülki hüquq və azadlıqlarının toxunulmazlığının təmin edilməsi mülki qanunvericiliyin başlıca vəzifələri hesab edilmişdir. Bu vəzifələrin həyata keçirilməsi, mülki hüquq və azadlıqların təmin edilməsi isə, məlum olduğu kimi, məhkəmə hakimiyyəti tərəfindən həyata keçirilir. Bu mənada qeyd etmək lazımdır ki, hüququn əsas mənbəyi - qanun kifayət qədər dinamik inkişaf edən ictimai münasibətləri, məhkəmə təcrübəsi isə digər mühüm tənzimləyici funksiyasını yerinə yetirir.

Mülki hüquq münasibətlərinin iştirakçıları arasında yaranan ictimai-hüquq münasibətlərini tənzimləyən mülki qanunvericilik hüquq normalarını və davranış qaydalarını müəyyənləşdirir. Bu norma və qaydaların tələblərinə zidd hərəkət edərək hüquq münasibətlərinin digər iştirakçılarının qanunda təsbit edilmiş hüquqlarının pozulmasının və ya azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasının əradan qaldırılması məhkəmə tərəfindən təmin edilir və bu mənada, məhkəmələrin əsas funksiyası şəxslərin qanunda təsbit edilmiş hüquq və azadlıqlarının qorunmasının təmin edilməsindən ibarətdir. Məhkəmələr mülki hüquq normalarının qanunda öz əksini tapmış şəkildə tətbiq edilməsinə, fiziki və hüquqi şəxslərin, habelə dövlət və bələdiyyələrin hüquqlarının, azadlıqlarının, qanuni mənafeələrinin və mülki-hüquqi vəzifələrinin qanunda nəzərdə tutulduğu kimi həyata keçirilməsinə təminat verir. Bu mənada mülki hüquq və azadlıqların qorunmasında mülki normativ-hüquqi aktlarla yanaşı, məhkəmə qərarları da mühüm rol oynayır.

Məhkəmə qərarları və məhkəmə aktlarının məqsədi hüququn nəzərdə tutulduğu kimi tətbiq edilməsinə yönəlir. Bu baxımdan hüququn düzgün tətbiq edilməsinə yönələn məhkəmə aktlarında digər məhkəmələrin mülki hüquq və azadlıqların təmin edilməsi ilə bağlı təcrübələrindən də istifadə edilməsi müşahidə edilir. Belə məhkəmə qərarları sonradan ümumişlək hala gəlir və mülki hüquq və azadlıqların qorunması zamanı hüquq normaları qədər əhəmiyyət kəsb edir. Beləliklə, hüququn düzgün və qanunda nəzərdə tutulduğu kimi tətbiq edilməsi məqsədilə digər məhkəmənin qərarının hər hansı bir məhkəmənin təcrübəsində istifadə edilməsi həmin məhkəmənin presedent hüquq fəaliyyətini ehtiva etmiş olur.

Presedent hüquq fəaliyyəti və məhkəmələrin presedent xarakterli qərarları Azərbaycan Respublikasının müasir mülki hüququnun inkişafı üçün son dərəcə aktual mövzudur. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının 2001-ci ilin yanvar ayının 25-də Avropa Şurasına daxil olması, daha sonra "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyasını ratifikasiya etməsi ilə İnsan Hüquqları üzrə Avropa

Məhkəməsinin hüquqi yurisdiksiyası ölkəmizdə tətbiq edilməyə başlandı. Azərbaycan Respublikası İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin hüquqi yurisdiksiyasını qəbul etməklə ölkə vətəndaşları pozulmuş hüquqlarının bərpası məqsədilə həmin quruma müraciət etmək hüququ qazandılar. Eyni zamanda, bu mütərəqqi hadisə ilə ölkəmizdə məhkəmə-hüquq islahatları həyata keçirilməyə, o cümlədən mülki qanunvericilik təkmilləşdirilməyə başlandı. Bu islahatların həyata keçirilməsində isə İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent-hüquq təcrübəsi son dərəcə əhəmiyyətli rolə malik oldu, həmçinin milli məhkəmələr tərəfindən İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun öyrənilməsi və ondan yararlanılması işi geniş vüsət aldı.

Presedent hüququndan yararlanması və hüquq normalarının düzgün tətbiq edilməsi məqsədilə yuxarı instansiya məhkəmələrinin (əsasən Konsultasiya Məhkəməsinin və Ali Məhkəmənin) bir sıra qərarlarına məhkəmə təcrübələrində istinad edilməsi məhkəmə presedentlərinin mülki hüquqda hüququn mənbələrindən biri kimi nəzərdən keçirilməsinə əsas verir. Bu baxımdan mülki hüquqda presedent hüququ ilə bağlı məsələlərin tədqiq edilməsinin mühüm əhəmiyyəti vardır.

Azərbaycan Respublikasının məhkəmələri tərəfindən presedent hüququndan istifadə edilsə də, son dövrlərdə mülki hüququn bu nəzəri hissəsi tədqiqatlardan kənar qalmış və bu sahədə elmi tədqiqat həyata keçirilməmişdir. Ona görə də, məhkəmələrin presedent-hüquq fəaliyyətlərini tədqiq edən bu tədqiqat işi həmin sahəyə ilk elmi yanaşma hesab oluna bilər.

Qeyd edilənlərə uyğun olaraq, müasir dövrdə formalaşmış normativ baza, aparılmış tədqiqatlar, habelə presedent hüquq ideologiyası konsepsiyasının təşəkkül tapdığı məhkəmə təcrübəsi əsasında bu sahənin tədqiq edilməsini zəruri hesab edirik.

Mövzunun işlənilmə səviyyəsi. Presedent hüququ nəzəriyyəsi ilə bağlı ölkə daxilində əsaslı, xüsusi olaraq bu problemə həsr olunmuş elmi araşdırmalar aparılmamışdır. Bu sahədə həyata keçirilmiş tədqiqatlar isə əsasən hüququn mənbələri ilə bağlı məhdud xarakterli olmuşdur. Eyni zamanda, məhkəmə presedentlərinin mülki hüququnun mənbəyi kimi tanınması ilə bağlı ölkə daxilində araşdırmalara da çox az təsadüf olunur. Bununla yanaşı, bu sahədə son dövrlərə qədər xarici ədəbiyyatlarda da materiallara az rast gəlinir.

Məhkəmə presedentləri hüququn mənbələri kimi daha məzmunlu şəkildə P.A. Quk (2003) tərəfindən tədqiq olunmuşdur. P.A. Quk məhkəmə presedentlərinin hüququn mənbələrindən biri olduğunu qəbul və təsdiq etmişdir, presedent hüququnun əhəmiyyəti və hüququn inkişafında rolu-

nu önə çıxarmışdır. Lakin onun tədqiqatı dövlət və hüquq nəzəriyyəsi ilə bağlı olduğundan mülki hüquqda təşəkkül tapan presedent hüququna ayrıca münasibət bildirməmiş, onun hüququn digər sahələrindən (məsələn, inzibati hüquqdan) fərqli tətbiq edilmə əlamətlərini müəyyən etməmişdir.

Presedent hüququnun nəzəriyyəsi R.Siltala (2000) tərəfindən ətraflı tədqiq edilmişdir. Qeyd etmək mümkündür ki, R.Siltalanın bu tədqiqatı presedent hüququnun nəzəriyyəsi ilə bağlı ən əsaslı elmi araşdırmalardan biri hesab olunur. R. Siltala presedent hüququnun ideologiyasını, onun modellərini tədqiq etmiş, presedent hüququnun mövcud olduğu milli hüquq sistemlərini müəyyən etmək üçün təhlil parametrlərini yaratmışdır. Lakin R.Siltala mövcud hüquq sistemləri və milli hüquq sistemlərinin xüsusiyyətləri əsasında ümumiləşdirmələr aparmadan presedent hüquq nəzəriyyəsinin 9 modelini təklif etmişdir. Onun tədqiqatında keçmiş sovet hüquq məkanının xüsusiyyətləri də nəzərə alınmışdır.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququ isə müəlliflərdən M.V.Kuçin (2004) tərəfindən tədqiq edilmişdir. Müəllif bu əsərində İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun əlamətlərini, milli məhkəmələr tərəfindən bu məhkəmənin presedentlərinin tətbiqi xüsusiyyətlərini və onun milli hüquq sistemlərinin inkişafına təsirlərini geniş işıqlandırmışdır.

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda göstərilən tədqiqatların aparılmasına baxmayaraq, mülki hüquqda məhkəmə presedentlərinin hüququn mənbəyi olması ilə bağlı nəzəri və təcrübi əsaslandırılmalar, məhkəmələr tərəfindən hüquq tətbiq etmə prosesində məhkəmə presedentlərindən istifadə edilməsi imkanları kompleks elmi araşdırmalardan kənar qalmışdır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Dissertasiya tədqiqatının obyektini məhkəmə tərəfindən onun icraatında olan iş üzrə qərar qəbul edilməsi zamanı mülki qanunvericiliyin normaları ilə yanaşı, digər məhkəmənin qəbul etmiş olduğu qərara presedent norma kimi istinad edilməsi ilə bağlı fəaliyyət, həmçinin presedent hüququnun tətbiqi məsələləri təşkil edir.

Tədqiqatın predmetini mülki hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsi zamanı məhkəmələrin digər məhkəmə institutları tərəfindən qəbul edilmiş qərarlardan öz təcrübələrində tətbiq edilməsinin nəzəri və təcrübi əsasları ilə bağlı normativ hüquqi aktlar, məhkəmə qərarları, elmi araşdırmalar və bununla bağlı təcrübi problemlər təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədini presedent hüquq ideologiyasına əsaslanan presedent hüquq nəzəriyyəsi, o cümlədən onun nəzəri və təcrübi əsasları, hüquqi nizamlanması, presedentlərin mülki hüquqda yeri və rolu, onların hüquqi mənbə kimi

tanınması və qəbul edilməsi istiqamətində nəzəri və təcrübi araşdırmalara dayanan elmi tədqiqatın həyata keçirilməsi, presedentlərin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi ilə bağlı formalaşan təcrübə əsasında məhkəmə presedentlərinin hüquqi mənbə rolunda çıxış etməsinin əsaslandırılması, bu sahədə mövcud elmi nəzəriyyələrin, normativ aktların və elmi baxışların təhlil edilməsi əsasında presedent hüququnun nəzəri və təcrübi səviyyədə tədqiq edilməsi və əsaslandırılması təşkil edir.

Bu məqsədə uyğun olaraq tədqiqat zamanı qarşıya aşağıdakı konkret vəzifələr qoyulmuşdur:

- presedent hüququnun ideologiyasına əsaslanan presedent hüquq nəzəriyyəsinin sistem kimi tədqiq etmək;

- presedent hüququnun anlayışını, məzmununu, mahiyyətini və modellərini araşdırmaq;

- hüquq sistemlərinin səciyyəvi cəhətlərindən asılı olaraq presedent hüququ barədə müxtəlif ölkələrdə mövcud olan əsas elmi baxışları tədqiq etmək;

- Azərbaycan Respublikasının mülki hüququnda məhkəmə presedentlərinə münasibətləri, onların tətbiqi təcrübəsini, tətbiqi üsul və formalarını dövrlər üzrə araşdırmaq;

- Azərbaycan Respublikasının mülki hüququnda məhkəmə presedentlərinin tətbiqinin nəzəri və təcrübi əsaslarını, gələcək inkişaf perspektivlərini tədqiq etmək;

- İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüquq fəaliyyətini, məhkəmənin təcrübəsində presedentlərdən istifadə edilməsi hədlərini təhlil etmək;

- İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququndan Azərbaycan Respublikasının milli məhkəmələri tərəfindən istifadə edilməsi təcrübəsini araşdırmaq;

- İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun Azərbaycan Respublikasının mülki hüququnun gələcək inkişafına təsirlərinin hədlərini təhlil etmək;

- məhkəmələr tərəfindən presedent hüququnun tətbiqi təcrübəsinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsində və Mülki-Prosessual Məcəlləsində dəyişiklikləri nəzərdə tutan təkliflər vermək.

Tədqiqatın metodoloji əsası. Dissertasiya tədqiqatının ümumi metodoloji əsasını təbiətin və cəmiyyətin ən universal qanunauyğunluqlarını, nəzəriyyə və təcrübəni özündə ehtiva edən ən ümumelmi metod kimi dialektika təşkil edir. Bununla yanaşı, sistemli təhlil (presedent hüquq nəzəriyyəsinin metodlarının tədqiqi zamanı), müqayisəli tədqiqat

(İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun tədqiqi zamanı), sosioloji tədqiqat (presedent hüququna təcrübədə yanaşmanın öyrənilməsi zamanı), sənədlərin təhlili (məhkəmə qərarlarının təhlili), məhkəmə təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi (məhkəmə qərarlarında presedent hüququnun tətbiqi səviyyəsinin tədqiqi zamanı) və s. bu kimi metodlardan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın nəzəri əsasını hüquq ədəbiyyatlarında presedent hüququnun nəzəri əsaslarına dair tədqiqatlar, araşdırmalar və elmi baxışlar təşkil edir.

Dissertasiya tədqiqatının tamlığını və hərtərəfliliyini təmin etmək məqsədilə mülki hüquq, mülki-prosessual hüquq, beynəlxalq hüquq, beynəlxalq xüsusi hüquq, eləcə də dövlət və hüquq nəzəriyyəsi, hüquq tarixi və s. elmi-nəzəri mənbələrdən istifadə edilmişdir. Bu zaman Azərbaycan alimləri ilə yanaşı, presedent hüququnun ideologiyası ilə bağlı əsasən ingilis dilli müəlliflərin əsərlərinə və presedent hüququnun tətbiqi təcrübələri ilə bağlı isə rus alimlərinin əsərlərinə müraciət edilmişdir. Belə tədqiqatçılar sırasında məhkəmə presedentlərinin mülki hüquqda yeri və rolu barədə nəzəri-hüquqi problemlərə münasibət bildirmiş aşağıdakı alimlərin əsərlərinə istinad edilmişdir: X.Hacıyev, R.Rzayev, V. İbayev, L.Hüseynov, A.Hüseynov, A.Babayev, C.Qaracayev, E.Nəbiyev, S.Vilyanski, S.Zayqanova, M.Kuçin, A.Quk, E.Katışeva, E.Martınçık, M.Marçenko, E.Turubeçkov, İ.Noviçkiy, İ.Tişkeviç, M.Xodunov, P.Stuçka, R.Siltala, R.Aleks, Z. Bankovski, N.MacCormik, R.Kross, J.Harris, A.Qudhard, D.Popoviç, M.Şahabuddin, R.Miller, E.Svein, L.Vildhaber, M.Taruffo və b.

Tədqiqatın normativ əsası. Dissertasiya tədqiqatının gedişində əldə edilmiş nəticələrin və tövsiyələrin əsaslandırılması üçün istifadə edilmiş normativ mənbələr qismində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Mülki Məcəlləsi, Mülki-Prosessual Məcəlləsi, "Normativ hüquqi aktlar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanunu, "Məhkəmələr və hakimlər haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Konvensiya və s. normativ hüquqi və normativ xarakterli aktlar çıxış edir.

Tədqiqatın empirik əsasını məhkəmə təcrübəsinin materialları, hüquqşünas alimlərin bu sahədə mövqeləri və hakimlər arasında aparılmış anket sorğularının nəticələri təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyi mülki və mülki-prosessual hüquq nəzəriyyəsi, habelə Azərbaycan Respublikasının mülki və mülki-prosessual qanunvericiliyinə əsasında, ilk dəfə olaraq mülki hüquqda presedent hüquq nəzəriyyəsinin, presedent ideologiya-

sının modellərinin, məhkəmə presedentlərinin hüququn mənbəyi qismində məhkəmə təcrübəsində istifadəsinin və məhkəmələrin presedent hüquq təcrübələrinin gələcək inkişaf perspektivlərinin kompleks şəkildə tədqiqi və əldə olunan nəticələrdir.

Elmi yenilik meyarlarına cavab verən əsas müddəalar aşağıdakılardan ibarətdir: mülki hüquqda presedent hüquq nəzəriyyəsi və onun ideologiyası araşdırılmışdır; presedent hüququna hüquqi ideologiya kimi yanaşılmışdır; presedent hüququnun tərfi verilmişdir; ilk dəfə olaraq presedent hüququnun ideologiyasının üç əsas nəzəri modeli işlənilib hazırlanmışdır; hər bir modelin tətbiqinin xüsusiyyətləri təhlil edilmişdir; milli mülki hüquq sistemində tətbiq edilən presedent hüquq fəaliyyətinin qeyd edilən nəzəri modellərdən hansı birinə uyğun gəldiyi müəyyən edilmiş və əsaslandırılmışdır; ilk dəfə olaraq Azərbaycan Respublikasının mülki hüquq tarixində məhkəmələr tərəfindən presedent hüququnun tətbiqi təcrübəsi araşdırılmış və məhkəmə presedentlərindən hüququn mənbəyi qismində istifadə edilməsinin halları və formaları təhlil edilmiş və bu sahədə irəli sürülən eimi mühakimələr məhkəmə təcrübələrindən istifadə olunmaqla əsaslandırılmışdır, məhkəmə presedentlərinin mülki hüququnun mənbəyi olması elmi şəkildə isbat edilmişdir; İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüquq təcrübəsindən milli məhkəmələrin təcrübəsində istifadə edilməsi hədləri, üzv ölkələrin milli hüquq sistemlərinin inkişafına təsirləri tədqiq edilmiş və Məhkəmənin presedent hüququnun mülki hüququn inkişafına göstərmiş olduğu dolayı təsir təhlil edilmişdir; məhkəmələr tərəfindən presedent hüququnun tətbiqi üsullarının səmərəliliyinin artırılması üzrə dair elmi tövsiyələr verilmişdir; nəhayət, məhkəmə presedentlərindən məhkəmələr tərəfindən daha geniş istifadə edilməsi məqsədilə qanunvericilikdə dəyişikliklər edilməsi ilə bağlı elmi təkliflər verilmişdir. Digər tərəfdən elmi işin yeniliyi həm də ondan ibarətdir ki, bu tədqiqat işi bu sahədə həyata keçirilmiş ilk elmi araşdırmalardandır, bu baxımdan tədqiqat işi gələcək elmi araşdırmalar üçün mühüm mənbə rolunu oynayacaqdır.

Dissertasiya işi üzrə həyata keçirilən tədqiqat və presedent hüququnun mülki hüquqda yeri və tətbiqi ilə bağlı mövcud baxışların təhlili nəticəsində mühüm nəzəri və praktiki əhəmiyyətə malik olan bir sıra aşağıdakı yeni elmi müddəalar müdafiəyə çıxarılır:

1. Müəllif tərəfindən Azərbaycan Respublikasının mülki hüququnun xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq məhkəmə presedentlərinin anlayışı verilmişdir. Məhkəmə presedentləri – qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş qaydada ayrı-ayrı hüquq normalarına izahat (izah, şərh) vermək səlahiyyətinə malik olan dövlətin yüksək səlahiyyətli məhkəmə institutları

tərəfindən qəbul edilən və sonradan digər məhkəmələr tərəfindən oxşar səciyyəli işlər üzrə nəzərə alınan və ya tətbiq edilən hüquq normalarını özündə əks etdirən qayda və prinsipləri nəzərdə tutan məhkəmə qərarlarıdır. Bu anlayışa uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasında mülki hüququn mənbələrindən biri kimi nəzərdən keçirilən məhkəmə presedentlərinin aşağıdakı səciyyəvi cəhətləri müəyyənləşdirilmişdir:

- məhkəmə presedenti xüsusiyyətinə malik olan qərarları qəbul etmək səlahiyyəti qanunvericiliklə müəyyən edilmiş xüsusi məhkəmə institutlarına məxsusdur;

- özündə hüquq normalarının tətbiq edilmə qayda və prinsiplərini nəzərdə tutur;

- oxşar işlər üzrə digər məhkəmələr tərəfindən tətbiq edilərək "ümumtətbiq edilən məhkəmə mövqeyi"nə çevrilir;

- məhkəmə presedentlərinin tətbiq edilməsi tələbi hər hansı bir məhkəmə üçün məcburi xarakter daşımır (məhkəmə onu oxşar iş üzrə nəzərə ala və ya öz mövqeyini həmin presedent vasitəsi ilə izah edə (öz mövqeyini əsaslandırma) bilər).

2. Müəllif tərəfindən hər bir ölkənin daxil olduğu hüquq sisteminin xüsusiyyətindən asılı olaraq, tətbiq edilən presedent hüququnun səciyyəvi cəhətlərini müəyyənləşdirməyə imkan verən presedent hüquq nəzəriyyəsinin 3 modeli (istinad, kvazi-qanunvericilik və məcburi sübutlar modeli) işlənilib hazırlanmışdır. Azərbaycan Respublikasının milli hüquq sistemində Roman-German (pandekt) hüquq ailəsinin xüsusiyyətlərindən irəli gələrək presedent hüququnun istinad modelinin tətbiq edilməsi ideyası irəli sürülmüş və milli məhkəmə təcrübələrinə əsaslanaraq, bu elmi mühakimə əsaslandırılmışdır.

3. Müəllif tərəfindən elmi-metodoloji üsullar əsasında Azərbaycan Respublikasının mülki hüququnda və məhkəmələrinin hüquq tətbiq etmə təcrübəsində məhkəmə presedentlərinin yeri və rolu, presedent hüququna dair mövcud elmi baxışlar araşdırılaraq və məhkəmə təcrübələrinə nəzər yetirilərək əsaslandırılmışdır ki, təcrübədə məhkəmə presedentləri mülki hüququn mənbələrindən biri kimi çıxış edir. Buna uyğun olaraq, müəllif Azərbaycan Respublikasının məhkəmələri tərəfindən hüquq tətbiq etmə prosesində istifadə edilən presedent hüququnun aşağıdakı əsas əlamətlərini müəyyən etmişdir:

1) Mülki hüququn tətbiqi prosesində məhkəmələr tərəfindən oxşar iş üzrə digər yuxarı məhkəmənin qərarından presedent norma kimi istifadə edilir, həmin qərarlardakı hüquqi mövqeyə (nəticəyə) istinad edilərək onun əsasında qərar çıxarılır;

2) Sovet dönməsində məhkəmə təcrübəsində əsasən dövlət siya-

sətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı yuxarı məhkəmələrin mövqeyindən kənara çıxmaq məqsədilə presedent qərarlara istinad edilmişdir. Bu mənada, yuxarı instansiyalı məhkəmələrin göstəriş xarakterli qərarlarında, əksər hallarda, hüququn ümumtanınmış prinsiplərinin izah və təfsirindən daha çox, dövlətin maraqlarının və cəmiyyətinin mənafeələrinin ön plana çəkilməsi müşahidə edilmişdir;

3) Müstəqillik əldə etdikdən sonra isə Azərbaycan Respublikasının məhkəmələri hüquq tətbiq etmə prosesində, icraatlarında olan işlər üzrə qərar çıxarkən iş üzrə gəlmiş olduqları hüquqi mövqeləri əsaslandırmaq, iş üzrə mövqelərini tərəflərə izah etmək və yaxud da qərarın ədalətliliyini təmin etmək məqsədilə yuxarı məhkəmənin qərarındakı oxşar mövqeyə istinad edirlər;

4) Azərbaycan Respublikasının məhkəmələrinin mülki-hüququn tətbiqi ilə bağlı təcrübələrində presedent mənbə qismində bütün məhkəmələrin qərarlarından deyil, yalnız yuxarı məhkəmələrin: sovet dönməsində SSRİ Ali Məhkəməsi Plenumunun və Azərbaycan SSR Ali Məhkəməsi Plenumunun qərarlarından istifadə edilmiş; müstəqillik əldə etdikdən sonra isə Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiya Məhkəməsinin, Ali Məhkəməsinin Plenumunun və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin qərarlarından istifadə edilməyə başlanmışdır;

5) Məhkəmələr presedent hüququ ilə bağlı oxşar xarakterli işlər üzrə yuxarı məhkəmələrin qərarlarını, göstəriş və izahatlarını nəzərə almaq və tətbiq etmək öhdəliyində deyildilər və bu bərdə normativ-hüquqi göstəriş də mövcud deyildir. Məhkəmələr presedent hüquq nəzəriyyəsinin istinad modelinin tələblərinə uyğun olaraq, hüquq normaları ilə yanaşı, presedent normalarına da istinad edə bilərlər. Başqa sözlə, presedent qərarları tətbiq etmək səlahiyyəti hakimlərin öz ixtiyarındadır.

6) Azərbaycan Respublikasında yuxarı instansiya məhkəmələrinin presedent xarakterli qərarları qanunları şərh etmək (Konstitutsiya Məhkəməsinin Plenumu), qanunların tətbiqində yaranan çətinlikləri aradan qaldırmaq və həmin sahədə vahid məhkəmə təcrübəsi yaratmaq (Ali Məhkəmənin Plenumu) məqsədini daşıyır. Eyni zamanda, həmin məhkəmələrin bəzi qərarlarında mülki qanunların tətbiqi ilə bağlı məhkəmə təcrübələrində ortaya çıxan və qanunvericilikdə olan boşluqların doldurulması məqsədilə qəbul edilən normativ göstərişlərə də təsadüf olunur.

4. Müəllif tərəfindən xüsusilə qeyd edilir ki, məhkəmə presedentlərinin mülki hüququn mənbələrindən biri kimi tanınmasını şərtləndirən əsas əlamətlərdən biri də qanunvericilikdə Azərbaycan Respublikası Konstitutsiya Məhkəməsinin bəzi qərarlarına normativlik xüsusiyyətinin verilməsidir. Belə ki, "Normativ hüquqi aktlar haqqında" Azər-

baycan Respublikasının Qanununa əsasən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin III hissəsinin 1-7-ci bəndlərinə və IV hissəsinə əsasən qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin qərarları Azərbaycan Respublikasının normativ xarakterli aktları hesab edilir. Bununla əlaqədar o qeyd edir ki, Konstitusiya Məhkəməsinin şərtləri və səlahiyyətli subyektlərin sərəguları üzrə verdiyi izahatları normativ xarakterli akt statusuna malikdir, həmin qərarlar məcburi davranış qaydalarını özündə əks etdirir və dəfələrlə tətbiq olunmaq üçün nəzərdə tutulur. Beləliklə, müəllif hesab edir ki, məhkəmələr Konstitusiya Məhkəməsinin qərarlarına (qeyd edilən kateqoriyalı qərarlarına) icraatlarında olan işlər üzrə qərar qəbul edərkən normativ xarakterli akt qismində istinad edirlər.

5. Müəllif tərəfindən əsaslandırılır ki, milli məhkəmələrin tərübəsində məhkəmə presedentlərinə müraciət etməsi əsasən iki məqsədlə bağlıdır. Birincisi, məhkəmələr icraatlarında olan iş üzrə qərar qəbul edərkən seçdikləri hüquq normalarına istinad etmələrinin səbəblərini digər məhkəmələrin oxşar qərarlarına müraciət etməklə əsaslandırır; ikincisi, məhkəmələr icraatlarında olan iş üzrə qərar qəbul edərkən gəlmiş olduqları nəticəni digər məhkəmələrin oxşar qərarlarına müraciət etməklə iştirakçılara izah edirlər.

6. Müəllif tərəfindən qeyd edilir ki, mülki qanunvericiliyin tətbiqi zamanı məhkəmələr tərəfindən mübasiləndirilən iş üzrə qərar qəbul edilərkən təcrübədə normativ hüquq aktlardakı hüquq normaları ilə yanaşı, yuxarı məhkəmələrin qərarlarına da istinad edilir ki, bu da presedent hüququnun məhkəmələr tərəfindən tətbiqi hədləri barədə mülki və mülki-prosessual qanunvericilikdə normativ göstərişin nəzərdə tutulmasını zəruri edir. Bu məqsədlə müəllif tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 11-ci maddəsinə və Azərbaycan Respublikasının Mülki -Prosessual Məcəlləsinin 13.1-ci maddəsinə dəyişiklik edilməsi təklifi irəli sürülmüşdür.

7. Müəllif tərəfindən qeyd olunur ki, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin məhz presedent hüququnun öyrənilməsi nəticəsində üzv dövlətlərin milli hüququnda olan boşluqlar müəyyənləşdirilir və daha mükəmməl qanunvericilik sisteminin yaradılması istiqamətində dövlətin özü tərəfindən səmərəli addımlar atılır. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun və ya qərarlarının dövlətlərin daxili qanunvericiliklərinə təsiri daha çox qanunvericilik islahatlarında özünü biruzə verir ki, milli hüquqda islahatlar da adətən qərar üzrə tərəf olan dövlətin milli hüquq sistemində daha çox nəzərə çarpır.

Tədqiqatın elmi-nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti məhkəmə-hüquq

islahatlarının həyata keçirilməsi şəraitində məhkəmələr tərəfindən presedent hüququndan istifadə edilməsinin və mülki hüquqda məhkəmə presedentlərinin məhkəmələr üçün hüququn mənbəyi qismində əhəmiyyətinin kompleks şəkildə araşdırılması, presedent hüquq nəzəriyyəsinin, onun anlayışının, məhkəmələrin presedent xarakterli qərarlarının xüsusiyyətlərinin və məhkəmələr tərəfindən presedent hüququndan istifadə edilməsinin qanunvericilikdə nizamlanması problemlərinin və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüquq fəaliyyətinin Azərbaycan Respublikasının mülki hüququnun inkişafına müsbət təsirlərinin müəyyən edilməsi mülki hüquq elmini inkişaf etdirməklə yanaşı, gələcək nəzəri tədqiqatlar üçün elmi maraq kəsb edə bilər.

Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti məhkəmə presedentlərinin mülki hüququn mənbəyi kimi nəzərdən keçirilməsi və məhkəmələrin presedent hüquq təcrübəsi üzrə araşdırılmış elmi işin müddəaları, nəticə və tövsiyələri aşağıdakı hallarda istifadə oluna bilər: a) mülki və mülki-prosessual qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi zamanı; b) Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi, Ali Məhkəmə və digər məhkəmələr tərəfindən məhkəmə qərarlarının hazırlanmasında; c) hakimlərin, vəkillərin və nümayəndələrin hüquq tətbiqetmə fəaliyyətində; d) elmi fəaliyyətə, habelə müvafiq hüquq fənlərinin (mülki hüququn, mülki-prosessual hüququnun, presedent hüququnun, məhkəmə fəaliyyətinin və s.) tədris edilməsində.

Tədqiqatın nəticələrinin aprobeiasiyası. Dissertasiya AMEA-nın Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun "Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi, mülki hüquq və mülki proses şöbəsi"ndə yerinə yetirilmiş və müzakirə edilmişdir.

Dissertasiyanın məzmununu təşkil edən əsas müddəalar, nəticə və təkliflər elmi məqalələr şəklində müxtəlif elmi jurnallarda dərc edilmiş, dissertasiya çıxarışlar şəklində ingilis dilində (İsveç Krallığının Malmö Universitetinin rəyi əsasında Almaniyada) nəşr edilmiş (Khamis Seyranov "The Precedent Law: the European Court of Human Rights and Azerbaijan". ISBN 978-3-659-15643-4, Saarbrücken, 2012, p.52) və elmi müzakirələrə buraxılmış, müxtəlif beynəlxalq elmi – praktiki konfranslarda və seminarlarda məruzə edilmişdir.

Dissertasiyanın quruluşu. Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri onun strukturunu şərtləndirir. Dissertasiya girişdən, yeddi yarım fəsildən əhatə etdiyi üç fəsildən, nəticədən, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından və əlavədən ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə məhkəmə təcrübəsində formalaşmış presedent hüquq fəaliyyəti və onun tətbiqi prosesində baş vermiş keyfiyyət dəyişiklikləri xarakterizə edilməklə dissertasiya mövzusunun aktuallığı əsaslandırılır, onun elmi cəhətdən işlənməsi dərəcəsi işıqlandırılır, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, nəzəri və normativ əsası müəyyən edilir, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar formalaşdırılır, işin elmi və təcrübə əhəmiyyəti açıqlanır.

Dissertasiyanın birinci fəslı **“Müasir dövrdə məhkəmə presedenti hüquq nəzəriyyəsinə mövcud baxışlar”** adlanır və iki yarımfəsildən ibarətdir.

Bu fəslin **“Məhkəmə presedenti hüququnun anlayışının təhlili və onun məzmununu təşkil edən elementlər”** adlanan birinci yarımfəsildə müxtəlif ölkələrin tətbiq etdiyi hüquq sistemlərinin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq məhkəmə presedent hüququnun anlayışı ilə bağlı müasir elmi baxışlar təhlil olunmuş və onun məzmununu açıqlanmışdır. Müəllif Anqlo-Sakson və Roman-German hüquq sistemlərinin tətbiq olunduğu ölkələrin, o cümlədən Almaniya və Rusiyanın görkəmli hüquqşünas alimlərinin bu sahədə elmi baxışlarını təhlil edərək, həmin fikirlərə dair öz mülahizələrini bildirmişdir.

Müəllif hesab edir ki, bir məhkəmənin öz icraatında olan iş üzrə qərar qəbul edərkən digər bir məhkəmənin əvvəllər qəbul etmiş olduğu oxşar qərara istinad etməsi və ondan istifadə etməsi ilə bağlı təcrübə presedent hüquq fəaliyyətini ifadə edir. Bu mənada istinad edilən mənbə isə məhkəmə presedentini təşkil edir.

Müəllif qeyd edir ki, məhkəmə presedentləri məhkəmələrin hüquq-yaratma fəaliyyətinin yekun məntiqi nəticəsidir, həmin nəticələrin əks olunma formalarıdır. Hüquq sistemlərinin özünəməxsus prinsiplərindən asılı olaraq presedentlərin yaranma mexanizminə norma yaratma fəaliyyəti və qayda yaratma fəaliyyəti kimi baxılır. Belə ki, Anqlo-Sakson hüquq sistemində presedentə “norma” kimi yanaşılır, başqa xüsusi normativ-hüquqi aktların olmaması şəraitində presedent məhkəmənin norma yaratma fəaliyyətinin yekunudur. Bu mənada, Roman-German hüquq sistemində isə presedentə “qayda” kimi yanaşılır, o, konkret xüsusi normativ-hüquqi aktların mövcudluğu şəraitində məhkəmənin mövcud hüquqi aktın tətbiqinə dair formalaşdırdığı prosessual qayda yaratma fəaliyyətinin nəticəsi kimi qəbul edilir.

Tədqiqatçı eyni zamanda, Azərbaycan Respublikasının mülki hüququnda tətbiq edilən presedent hüququnun anlayışı ilə əlaqədar aşağıdakı əlamətləri ayırmışdır:

- Məhkəmə presedenti xüsusiyyətinə malik olan qərarları qəbul

etmək səlahiyyəti qanunvericiliklə müəyyən edilmiş xüsusi məhkəmə institutlarına məxsusdur;

- Özündə hüquq normalarının tətbiq edilmə qayda və prinsiplərini nəzərdə tutur;

- Oxşar işlər üzrə digər məhkəmələr tərəfindən tətbiq edilərək “ümumtətbiq edilən məhkəmə mövqeyi”nə çevrilir.

Qeyd edilənlərə uyğun olaraq iddiaçı presedent hüququnun aşağıdakı anlayışını təklif etmişdir:

“Məhkəmə presedentləri – qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş qaydada ayrı-ayrı hüquq normalarına izahat (izah, şərh) vermək səlahiyyətinə malik olan dövlətin yüksək səlahiyyətli məhkəmə institutları tərəfindən qəbul edilən və sonradan digər məhkəmələr tərəfindən oxşar səciyyəli işlər üzrə nəzərə alınan və ya tətbiq edilən hüquq normalarını özündə əks etdirən qayda və prinsipləri nəzərdə tutan məhkəmə qərarlarıdır”.

Müəllif “məhkəmə presedenti” anlayışını müəyyənləşdirdikdən sonra “presedent hüququ” anlayışını da təhlil edərək göstərir ki, “məhkəmə presedenti” anlayışından daha geniş məzmununa malik olmaqla “presedent hüququ” məhkəmə qərarlarının istinad etdiyi mənbələr ilə yanaşı, həmin qərarların qəbul edilməsi zamanı hakimin öz mövqeyini əsaslandırması və iş üzrə öz dəlillərinin gücləndirməsi ilə əlaqədar olaraq digər işlərə istinad etməsi ilə bağlı olan məhkəmə fəaliyyətini də ehtiva edir.

Tədqiqatçı tərəfindən presedent hüquq nəzəriyyəsinin staredecicis doktrinası əsasında presedent hüquq normasının ratiodecicendi və obiterdicta elementləri misallar göstərilməklə təhlil və izah edilmişdir. Müəllif göstərir ki, presedentlər dar mənada yalnız məhkəmə qərarının hüquq qaydalar müəyyənləşdirilən məcburi hissəsini – işin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq tətbiq edilə bilən hüquqi standartlardan ibarət olan ratio decidendi (lat. qərara gəlmək üçün əsas, səbəb) ehtiva edir. Geniş mənada isə, məhkəmə presedenti məcburi qaydaları özündə ifadə edən ratio decidendi hissəsi ilə yanaşı, qərar qəbul etmək üçün mühüm rol oynayan sübutetmə hissəsini – obiter dictanı (lat. hakimin qeydləri, şərhləri) də özündə birləşdirir.

Dissertasiya işinin birinci fəslinin **“Məhkəmə presedent hüquq nəzəriyyəsində mövcud modellər”** adlanan ikinci yarımfəsildə presedent ideologiyası və onun modelləri araşdırılır. Presedent ideologiyası – presedentdən istifadə (tətbiq) edən məhkəmələrin icraatlarında iş üzrə presedent normanı (ratio decidendi və obiter dictanı) necə şərh və tövsif etmələri ilə bağlı yaranan nəzəri və praktiki baxışlar nəzərdə tutulur. Digər sözlə, presedent ideologiyası məhkəmənin iş üzrə presedent normaya yanaşma tərzı barədə hüquqi nöqtəyi-nəzərdir.

İddiaçı tədqiqat işi üzrə hüquq sistemlərinin xüsusiyyətinə uyğun olaraq tətbiq edilən presedent hüquq fəaliyyətlərinin səciyyəvi cəhətlərini müəyyənləşdirmək məqsədilə presedent hüququnun aşağıdakı modelərini təklif etmişdir:

- presedent ideologiyasının istinad modeli;
- presedent ideologiyasının kvazi-qanunvericilik modeli;
- presedent ideologiyasının məcburi sübutlar modeli.

Tədqiqat işində hər bir modelin səciyyəvi cəhətləri aydınlaşdırılmış və xüsusiyyətləri göstərilmişdir.

Müəllif qeyd edir ki, istinad modelinin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, yüksək instansiya məhkəməsi müvafiq qanunvericilik aktları ilə tənzimlənməyən və ya ziddiyyətli hüquqi məsələlər üzrə ümumi qərarlar qəbul edir və aşağı instansiya məhkəmələri bu qərarları presedent qismində tətbiq edirlər. Bu modelin tətbiq olunduğu hüquq sistemlərində heç bir məhkəmə üzərində başqa məhkəmənin qərarını presedent qismində tətbiq etmək öhdəliyi qoyulmur, əksinə məhkəmələr yuxarı məhkəmənin qərarına istinad etməkdə tam sərbəstdirlər, bu onların hüququdur. Lakin bu modelin əsas məqamlarından biri odur ki, adətən yuxarı məhkəmələrin qərarı (xüsusilə də, təcrübədə, ziddiyyət doğuran hüquq normalarının tətbiqi zamanı) və qanunla tənzimlənməyən hüquqi münasibətlər barədə rəyi (nəticəsi) aşağı məhkəmələr üçün təcrübədə səmərəli olur. Bu modelin prinsiplərinə əsasən, aşağı məhkəmələr həm hər hansı bir qərarı presedent kimi tətbiq etməkdə, həm də iş üzrə hansı presedent normaya istinad edəcəklərini müəyyənləşdirməkdə sərbəstdirlər. Tədqiqatçı göstərir ki, bu model pandekt hüquq sistemindən istifadə edilən ölkələrin təcrübələrində (İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi də aid edilməklə) müşahidə edilir.

Kvazi-qanunvericilik modelində məhkəməyə parlament kimi norma yaratma səlahiyyəti verilmir, lakin onun icraatında olan iş üzrə yekun qərar qəbul edərək iş üzrə müvafiq qanunvericilik aktının və ya konkret hüquq normasının mövcud olmaması halında mübahisəni həll edə biləcək hüquq norması təsbit edə bilmək hüququ mövcuddur. Müəyyən zaman keçdikdən sonra isə təsbit edilmiş yeni norma presedent norma kimi ümumi hüquqi normaya çevrilərək oxşar iş üzrə digər məhkəmələr tərəfindən də istifadə edilməyə başlayır. Bu model ənənəvi presedent hüququnu xarakterizə edir və Anqlo-Sakson hüquq sisteminin tətbiq olunduğu ölkələrdə istifadə olunur.

Müəllif qeyd edir ki, məcburi sübutlar modelinin tələblərinə əsasən məhkəmə hakimi icraatında olan iş üzrə qərar qəbul edərkən, ilk növbədə bənin işə aid olan konkret normativ-hüquqi aktın hüquq normasını

seçməli və ona istinad etməlidir, bu zaman hakim seçdiyi normaya istinad edərkən iş üzrə müəyyən etmiş olduğu hüquqi faktın (yaxud faktların) tətbiq etmək istədiyi hüquq normasının (yaxud normalarının) təsiri altına düşməsinə və həmin normanı tətbiq etmək üçün əsas olan halları "sübut etməli"dir. Başqa sözlə, hakim toplanılmış faktlara hüquqi qiymət vermək üçün qərar qəbul edərkən əsaslandığı hüquq normasının hansı səbəbdən seçdiyini qərarında izah etməli və öz mövqeyini sübut etməlidir. Bu modeldən çox az dövlətdə istifadə olunur.

Müəllifin fikrincə, Azərbaycan Respublikasında tətbiq edilən presedent hüquq fəaliyyəti presedent hüquq ideologiyasının istinad modelinə uyğun gəlir.

Dissertasiya işinin ikinci fəslə "Azərbaycan Respublikası mülki hüququnda məhkəmə presedent hüququ" adlanır və üç yarım fəsildən ibarətdir.

Bu fəsilin "Sovet dönəmində mülki hüquqda məhkəmə presedent hüququna münasibət və onun məhkəmə təcrübəsində mövcudluğu" adlanan birinci yarım fəslində müəllif qeyd edir ki, milli hüquq tarixində presedent hüququnun tətbiqi və mövcudluğu fikri hüquqşünas alimlər arasında son dövrlərə qədər ciddi mübahisə mövzusu olmuşdur. Müəllif Azərbaycanın mülki hüququnda presedent hüququnun tətbiqi tarixinin sovet dönəminin başlanğıcı tarixi ilə üst-üstə düşdüyünü qeyd edir və bunun səbəbini mülki və mülki prosessual qanunvericilik aktlarının bu dövrdə qəbul edilməsi və sistemləşdirilmiş məhkəmə iyerarxiyasının formalaşdırılması ilə izah edir.

İddiaçı sovet dönəmində mülki hüquqda məhkəmə presedent hüququnun mövcudluğunu təsdiq edən müəlliflərin fikirlərinə və bu mühakiməyə ciddi cəhdlə qarşı çıxan müəlliflərin baxışlarına yer vermiş, onları təhlil edərək razılaşmağı məqamlara dair öz mövqeyini ortaya qoymuşdur. Müəllif sovet dönəmində mülki hüquqda məhkəmə presedent hüququnun məhkəmə təcrübəsində mövcudluğunu ilə bağlı qanunvericilik və həmin dövrə aid məhkəmə sənədlərini tədqiq etmişdir. Tədqiqatçı normativ aktlara istinad edərək qeyd edir ki, sovet dönəmində ədalət mühakiməsi SSRİ-nin mülki və prosessual qanunvericiliyi üzrə və habelə SSRİ Ali Məhkəməsinin məhkəmə praktikası məsələlərinə dair rəhbər göstərişləri nəzərə alınmaqla həyata keçirilirdi.

Müəllif sovet dönəmində presedent hüququnun mövcudluğunu qeyd edərək göstərir ki, SSRİ Ali Məhkəməsi və onun Plenumu ölkə ərazisində sovet qanunlarının və vahid məhkəmə təcrübəsinin uyğun tətbiqinin təminatçısı olmuşdur. SSRİ Ali Məhkəməsinin Plenumu həmçinin qanunların və normativ aktların təcrübədə vahid anlaşılmasına və

tətbiqinə nəzarəti həyata keçirir və bu istiqamətdə qərarlar (direktivlər) qəbul edirdi. Həmin qərarlar həm məhkəmələr, həm də hüquq-mühafizə orqanları üçün qeyd-şərtsiz mütləq məcburi idi və sonradan məhkəmələr tərəfindən birbaşa həmin göstərişlərə istinad edilirdi. Tədqiqatçı hesab edir ki, məhkəmələr tərəfindən SSRİ Ali Məhkəməsi və onun Plenumunun qərarlarına normativ baza kimi istinad edilməsi presedent hüququnun tətbiqinin sübutu kimi çıxış edir. Müəllif qeyd edir ki, sovet dönəmində mülki hüquqda presedent hüququnun tətbiqinin aşağıdakı əlamətlərini müəyyən etmək mümkündür:

1. Məhkəmə presedentləri əsasən sosialist siyasətin həyata keçirilməsi ilə bağlı məhkəmə təcrübələrinə yönəlmişdir, bu mənada, yuxarı instansiyalı məhkəmələrin göstəriş xarakterli qərarlarında hüququn ümumtanınmış prinsiplərinin izahı və təfsirindən daha çox dövlətin maraqlarının və sosialist cəmiyyətinin mənafeləri ön plana çəkilmişdir;

2. Məhkəmələr tərəfindən presedent mənbə qismində bütün məhkəmələrin qərarlarından deyil, yalnız yuxarı məhkəmələrin - SSRİ Ali Məhkəməsi Plenumunun və Azərbaycan SSR Ali Məhkəməsi Plenumunun qərarlarından istifadə edilmişdir.

3. Qanunvericiliklə aşağı instansiya məhkəmələri oxşar xarakterli işlər üzrə yuxarı məhkəmələrin müəyyən qərarlarını, göstəriş və izahatlarını nəzərə almaq və tətbiq etmək öhdəliyində olmuşlar, başqa sözlə presedent qərarları tətbiq etmək səlahiyyəti əksər hallarda sərbəst deyil, öhdəlik xarakterli olmuşdur;

4. Yuxarı instansiya məhkəmələrinin qərarları qanunların tətbiqində yaranan çətinlikləri aradan qaldırmaq və həmin sahədə vahid məhkəmə təcrübəsi yaratmaq məqsədini daşımışdır, eyni zamanda, həmin məhkəmələrin, xüsusilə də SSRİ Ali Məhkəməsinin rəhbər göstərişlərinin müəyyən hissəsi mülki qanunların tətbiqi ilə bağlı məhkəmə təcrübələrində ortaya çıxan qanunvericilikdə olan boşluqların doldurulması məqsədilə qəbul edilmişdir.

Dissertasiya işinin ikinci fəslinin ikinci yarım fəslə "Müstəqillik əldə etdikdən sonra məhkəmə presedent hüququna yanaşma və onun tətbiqi problemləri" adlanır.

Tədqiqatçı hesab edir ki, Azərbaycan Respublikasının məhkəmə tarixində presedent hüquq fəaliyyəti məhkəmə təcrübələrində mövcud olmuşdur və o, bu fikrini aşağı instansiyalı məhkəmələr tərəfindən Ali Məhkəmənin Plenumunun qərarlarındakı göstərişlərin məhkəmə işləri üzrə nəzərə alınması və normativ hüquqi aktlarla yanaşı həmin qərarlara da istinad edilməsi ilə əlaqələndirir.

Müəllif qeyd edir ki, Azərbaycan Respublikasında məhkəmə

presedentlərinin mülki hüququn mənbələri qismində istinad olunması ilə bağlı qanunvericilikdə son dövrlərə qədər birbaşa norma mövcud olmamışdır. Lakin buna baxmayaraq, mülki hüquqda məhkəmə presedentləri dolayısı ilə məhkəmələr üçün hüququn mənbələri rolunda çıxış etmişlər. Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində məhkəmə fəaliyyətində presedent qərarlardan istifadə edilməsi ilə bağlı hər hansı bir normativ göstərişə rast gəlinmədiyi üçün, ölkədə presedent hüququnun tətbiq edilməsinin öhdəlik xarakteri daşmadığı qənaətinə gəlmək mümkündür. Lakin eyni zamanda, məhkəmə sisteminə daxil olan məhkəmələrin hakimlərinə digər presedent xarakterli qərarı tətbiq etməyi qadağan edən normanın mövcudluğu da müşahidə edilmir. Eyni zamanda, "Azərbaycan Respublikasında məhkəmə qərarları qanunvericilik aktları sırasına daxilirmi?" sualına cavab verərkən müəllif qeyd edir ki, "Normativ hüquqi aktlar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin III hissəsinin 1-7-ci bəndlərinə və IV hissəsinə əsasən qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin qərarları Azərbaycan Respublikasının normativ xarakterli aktları hesab edilir. Bununla əlaqədar o qeyd edir ki, Konstitusiya Məhkəməsinin şərhləri və səlahiyyətli subyektlərin sorğuları üzrə verdiyi izahatları normativ xarakterli akt statusuna malikdir, həmin qərarlar məcburi davranış qaydalarını özündə əks etdirir və dəfələrlə tətbiq olunmaq üçün nəzərdə tutulur. Beləliklə, müəllif hesab edir ki, məhkəmələr Konstitusiya Məhkəməsinin qərarlarına (qeyd edilən kateqoriyalı qərarlarına) icraatlarında olan işlər üzrə qərar qəbul edərkən normativ xarakterli akt qismində istinad edirlər. Bununla bərabər, bütün məhkəmələrin deyil, yalnız Konstitusiya Məhkəməsinin qərarları normativ aktlar sistemində aiddir.

Bu yarım fəsildə tədqiqatçı Konstitusiya Məhkəməsi ilə yanaşı, Ali Məhkəmə və digər aşağı instansiyalı məhkəmələrin təcrübələrinə istinad edərək, onların fəaliyyətlərində presedent hüququnun tətbiqi xüsusiyyətlərini aydınlaşdırır və qeyd edir ki, Azərbaycan Respublikasında rəsmi olaraq məhkəmə presedentləri mülki hüququn mənbələri sırasına daxil edilməyə də, məhkəmə təcrübəsində yuxarı instansiyalı məhkəmələrin qərarlarından presedent kimi istifadə edilir.

İddiaçı dissertasiya işinin ikinci fəslinin "Azərbaycan Respublikasında mülki münasibətlərin tənzimlənməsində məhkəmə presedentlərinin tətbiqi perspektivləri" adlanan üçüncü yarım fəslində göstərir ki, son illərdə Azərbaycan Respublikasının məhkəmə sistemində və qanunvericilikdə islahatların həyata keçirilməsi ilə, xüsusilə də Azərbaycan Respublikasının Avropa Şurasına üzv qəbul edilməsi ilə ölkə

vətəndaşlarının İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinə müraciət etmək hüququnun yaranması ilə presedent hüququnun tətbiqində müsbət keyfiyyət dəyişiklikləri baş vermişdir. Müəllif Azərbaycan Respublikasının mülki hüququnda presedent hüquq institutunun inkişafına İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun təsiri ilə bağlı qeyd edir ki, bu təsir iki yolla baş verir. Bunlardan biri dövlətin milli məhkəməsi tərəfindən İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin qərarlarına müstəqil mənbə kimi istinad etməsi qeyd edilirsə, digəri isə İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun üzv dövlətin milli qanunvericilik sistemində çoxlu hüquqi islahatların və ya dəyişikliklərin edilməsinə təsiri ilə əlaqələndirilir.

Müəllif bu yarımfəsildə Konstitusuya Məhkəməsinin, Ali Məhkəmənin və bir sıra digər məhkəmələrin təcrübələrində qərar qəbul edilərkən presedent hüququnun tətbiqi üsul və xüsusiyyətlərini təhlil edir və məhkəmə qərarlarından misallar gətirərək göstərir ki, presedent hüququndan istifadə edilməsinin məhkəmə üçün gəlmiş olduğu mövqeyini həər izah etmək, həm də əsaslandırmaq baxımından əhəmiyyətli olması müşahidə edilir. Presedent hüququnu öz təcrübəsində istifadə edən məhkəmə iş üzrə gətirmiş olduğu arqumentləri başqa bir məhkəmənin təcrübəsinə istinad etməklə əsaslandırması digər tərəfdən də çıxarılmış məhkəmə qətnaməsinin ədalətliyinə inamı artırmış olur.

Tədqiqatçı belə bir nəticəyə gəlir ki, Azərbaycan Respublikasının mülki hüququnda presedent hüququnun tətbiqi məhkəmələrin presedent hüquq fəaliyyətlərində inkişaf etdirilərək zəngiləşdirilir. Müəllif hesab edir ki, Azərbaycan Respublikasının mülki hüququnda presedent hüququnun gələcək inkişafı aşağıdakı amillərlə şərtlənir:

- Beynəlxalq müqavilələrin, o cümlədən "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyasının rəifikasiya edilməsi və dolayısıyla milli qanunvericiliyə nüfuz etməsi;

- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycan Respublikasında məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi və "Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiqi edilməsi barədə" 19 yanvar 2006-cı il tarixli, 352 nömrəli Fərmanı;

- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planının təsdiqi edilməsi haqqında" 2006-cı il 28 dekabr tarixli 1880 nömrəli Sərəncamı;

- Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyası müddəalarının və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent-

lərinin tətbiqi haqqında" 30 mart 2006-cı il tarixli, 5 nömrəli qərarı;

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Məhkəməsinin və Ali Məhkəməsinin presedent hüququnun tətbiqi ilə bağlı müasir hüquqi mövqeyi;

- İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin qərarları və onun presedent hüququnun milli hüquqa təsirləri.

Tədqiqatçı hesab edir ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Məhkəməsinin və Ali Məhkəməsinin presedent hüququnun tətbiqi ilə bağlı müasir hüquqi mövqeyi və onu tətbiq etmələri ilə bağlı fəaliyyətləri presedent hüququnun inkişafını xüsusilə şərtləndirir, digər aşağı yurisdiksiyalı məhkəmələr üçün stimullaşdırıcı rolunu oynayır.

Dissertasiya işinin üçüncü fəsilində "Azərbaycan Respublikası mülki hüququnda İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun tətbiqi təcrübəsi" adlanır və iki yarımfəsildən ibarətdir.

Bu fəsilin "İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüquq fəaliyyəti" adlı birinci yarımfəsilində İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin təcrübəsində formalaşan presedent hüquq fəaliyyətindən bəhs olunur və onun xüsusiyyətləri, qərar qəbul etmə zamanı presedent hüququndan istifadə edilməsi hədləri (səviyyəsi) təhlil edilir.

Müəllif göstərir ki, insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi və qorunması ilə bağlı münasibətlərin inkişaf etdirilməsində regional-dövlətlər arasındakı məhkəmə institutu olan İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin böyük rolu vardır. Bu Məhkəmənin fəaliyyəti ilə formalaşan presedent hüququnun milli hüquqa təsiri nəticəsində qanunvericilik sahəsində islahatlar həyata keçirilir, o cümlədən mülki hüququnun ayrı-ayrı sahələri üzrə yeni prinsiplərdən istifadə edilməsinə şərait yaranır. Məhkəmə təqribən bütün işlər üzrə qərar çıxararkən özünün keçmiş qərarlarına da istinad edir ki, sonradan bu fəaliyyət ümumiləşdirilərək insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi istiqamətində daha geniş təcrübəyə çevrilir. Məhkəmənin presedent hüquq fəaliyyəti kimi tanınan bu fəaliyyəti sonradan bütün üzv dövlətlərin daxili hüquq müdafiə instansiyalarına sirayət edir ki, nəticədə Məhkəmənin presedent hüquq fəaliyyəti üzv dövlətlərin daxili hüquq sistemlərinin inkişafına müsbət mənada təsir edərək daxili qanunvericiliklərin inkişafı baxımından mühüm dəyişikliklərə səbəb olur.

Müəllifə əsasən İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi presedent hüquq fəaliyyətində presedent nəzəriyyəsinin "istinad" modelindən istifadə edir. Belə ki, Məhkəmə üçün hüquqi bazanı 1950-ci ildə qəbul edilmiş "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyası və ona Əlavə Protokollar təşkil edir. Bununla bağlı Konvensiyanın 32-ci maddəsində qeyd olunur: "Konvensiyanın və ona dair Protokolların

müddələrinin şərh və tətbiqinə dair ona verilə bilən, 33, 34 və 47-ci maddələrdə nəzərdə tutulmuş bütün məsələlər Məhkəmənin səlahiyyətindədir." Bu müddəyə əsasən müəllif hesab edir ki, Məhkəmə üçün normativ baza rolunu Konvensiya təşkil edir, lakin bununla yanaşı Məhkəmə qərar qəbul edərkən Konvensiyanın 32-ci maddəsinə uyğun olaraq özünün presedent təcrübəsindən eyni qaydada istifadə edir.

Bu yarım fəsilə müəllif qeyd edilənləri ümumiləşdirərək, Məhkəmənin fəaliyyətində tətbiq edilən istinad modelinin aşağıdakı səciyyəvi xüsusiyyətlərini ayırır:

- Məhkəmə üçün normativ mənbə qismində konkret hüquqi baza (Konvensiya və Əlavə Protokollar) mövcuddur və Məhkəmə yalnız Konvensiyada təsbit edilmiş maddi hüquq normalarına əsaslanıb, bu mənada, Məhkəmə özünün keçmiş qərarlarından hüquqi (normativ) baza qismində istifadə etmir;

- Məhkəmə özünün hər hansı bir qərarına istinad etmək öhdəliyinə malik deyil, əksinə, bu onun hüququdur və yalnız özünün zərurət hiss etdiyi hallarda iş üzrə əhəmiyyət kəsb edə bilən başqa qərara istinad edir;

- Məhkəmə özünün keçmiş qərarlarından icraatında olan iş üzrə gəlmiş olduğu mövqeyini şərh etmək və öz arqumentlərini gücləndirmək məqsədilə presedent norma qismində istifadə edir;

- Məhkəmə əksər hallarda qərarın obiterdicta hissəsindən istifadə edir.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslinin "**İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun Azərbaycan Respublikasının mülki hüququnun inkişafına təsirləri**" adlanan ikinci yarım fəsilində müəllif İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin qərarlarından misallar göstərməklə həmin Məhkəmənin presedent hüququnun təcrübəsi ilə fəaliyyətini təhlil edir və eyni zamanda, həmin qərarların milli hüquq sistemlərinə təsirini qeyd edir. Məhkəmənin üzv dövlətlərin milli qanunvericiliyinə və dolayısı ilə milli məhkəmələrinin presedent hüquq fəaliyyətinə təsir mexanizmini dəyərləndirərkən müəllif bu münasibətlərin üç xarakterik formasını göstərir və təhlil edir: vertikal forma, horizontal forma və vertikal-horizontal forma.

İddiaçı qeyd edir ki, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququ üzv dövlətlərin milli hüququnun inkişafına özünəməxsus töhvələr bəxş edir. Tədqiqatçıya əsasən Məhkəmə-dövlət münasibətləri nəticəsində dövlətin milli hüququnda olan boşluqlar müəyyənləşdirilir və daha mükəmməl qanunvericilik sisteminin yaradılması istiqamətində səmərəli əməkdaşlıq qurulur. Məhkəmənin üzv dövlətin hüquq sistemi üzərində birbaşa təsir rıçaqları olmasa da, dolayı təsir etmək imkanları mövcuddur. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin pre-

sedent hüququnun və ya qərarlarının dövlətlərin daxili qanunvericiliklərinə təsiri daha çox qanunvericilik islahatlarında özünü büruzə verir ki, milli hüquqda islahatlar da adətən qərar üzrə tərəf olan dövlətin milli hüquq sistemində daha çox nəzərə çarpır. Qeyd edilən islahatlar əksər hallarda Məhkəmənin iş üzrə tərəf olan dövlətin milli hüquq sistemində boşluq müəyyənləşdirməsi ilə müşayiət olunan deklarativ qərarında həmin dövlətə gələcəkdə insan hüquqlarının pozuntularından xilas olmaq üçün, daxili qanunvericiliyində müəyyən islahatlar aparması tövsiyəsini irəli sürməsi ilə müşahidə edilir. Lakin maraqlı məqam odur ki, digər dövlətlər də Məhkəmənin bu tövsiyəsi əsasında öz daxili qanunlarında müəyyən dəyişikliklərə başlaya bilərlər. Bir neçə iş üzrə bəzi dövlətlər Məhkəmənin tövsiyəedicilə deklarativ qərarından sonra həmin iş üzrə tərəf olmamalarına baxmayaraq, öz daxili hüquq sistemlərində çoxlu dəyişikliklər etmişlər.

Tədqiqatçı mülki hüquq sahəsində məhkəmələr tərəfindən məhkəmə presedentlərinin daha geniş tətbiqi və presedent hüquq fəaliyyətinin genişlənməsi baxımından qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi istiqamətində təkliflər irəli sürmüşdür.

Dissertasiyanın nəticə hissəsində müəllif tərəfindən tədqiqat zamanı əldə olunan əsas elmi müddəalar, eləcə də məhkəmələr tərəfindən presedent hüququnun tətbiqinin tənzimi problemlərinin nəzəri aspektlərinə dair, o cümlədən bu sahənin inkişafı ilə bağlı qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi üzrə konseptual əhəmiyyətə malik təkliflər verilmişdir.

Dissertasiyanın mövzusu ilə bağlı müəllifin aşağıdakı elmi əsərləri çap edilmişdir:

1. Seyranov X.R. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququ // Azərbaycan Respublikasında dövlət və hüquq quruluşunun aktual problemləri. Elmi məqalələr məcmuəsi. AMEA Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutu. Bakı, 2009, № 3, s. 380-382
2. Seyranov K.R. Literature review of the precedent law of the European Court on Human Rights / Malmö University Electron Publishing (MUEP), 2010, <http://dspace.mah.se/bitstream/handle/2043/11300/LITERATURE%20REVIEW%20Khamis.pdf?sequence=1>, 15 p.
3. Seyranov K.R. Case law activity of the European Court on Human Rights // "Azərbaycan inkişaf etmiş cəmiyyətə doğru: reallıqlar, perspektivlər" mövzusunda Gənc tədqiqatçıların 2 Fevral – Gənclər Gününə həsr edilmiş ümumrespublika elmi-praktik konfransı materialları, Azərbaycan Universiteti, Bakı, 2011, s.16-18

4. Seyranov X.R. Azərbaycan Respublikası mülki hüququnda məhkəmə presedent hüququ // "Qloballaşma şəraitində humanitar elmlərin aktual problemləri" mövzusunda Respublika elmi-praktik konfransının materilları, Bakı Avrasiya Universiteti, Bakı, 2011, s. 218-220
5. Seyranov X.R. Azərbaycan Respublikası mülki hüququnda məhkəmə presedent hüququ // Ulu öndər H.Əliyevin ad gününə və Azərbaycan Respublikasının dövlətçiliyinin bərpasının 20 illiyinə həsr olunmuş "Hüquq elminin və təhsilinin müasir problemləri və həlli yolları" mövzusunda beynəlxalq konfransın materilları. AMEA Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutu. Bakı, 2011, II hissə, s. 324-325
6. Seyranov K.R. Some aspects of precedent law in the practice of the Courts of Azerbaijan Republic // "Dirçəliş – XXI əsr", Azərbaycan Dövlət Quruculuğu və Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunun elmi nəşri. Bakı, 2011, № 162-163 s. 191-198
7. Seyranov K.R. Precedent law of the European Court of Human Rights // International Journal of Academic Research, Vol.4, No 1, 2012, Part B, p. 43-47
8. Seyranov X.R. Presedent hüququnun anlayışının bəzi aspektləri // Gənc alimlərin əsərləri. AMEA Gənclərin İntellektual İnkişaf Mərkəzi, Azərbaycan Respublikası Gənclər və İdman Nazirliyi, Azərbaycan Gənc Alim, Doktorant və Magistrlər Cəmiyyəti. Bakı, 2012, № , s. 189-196
9. Seyranov X.R. Presedent hüququnun strukturu və məzmunu // Elmi əsərlər. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal. AMEA Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutu. Bakı, 2012, № 1 (18), s. 357-360
10. Seyranov K.R. The precedent law in the civil law practice of courts of Azerbaijan Republic // «Научная дискуссия: вопрос юриспруденции», VI международная заочная научно-практическая конференция. Москва, 2012, Часть II, с. 105-110
11. Seyranov K.R. The Precedent Law: the European Court of Human Rights and Azerbaijan. Saarbrücken: LAP publishing, 2012, 52 p.
12. Сейранов Х. Практика применения судами Азербайджанской Республики прецедента закона в гражданском праве // Гілея – Українська Академія Наук, Науковий вісник, Київ, 2014, Випуск 80 (1), с. 404-406

РЕЗЮМЕ

В диссертационной работе Сейранова Хамиса Рашид оглы "Правовые основы признания из прецедентов судов как источников гражданского права Азербайджанской Республики" для достижения степени доктора философии в области права по специализации 5608.01 – "Гражданское право; семейное право; предпринимательское право; международное частное право" есть научная новизна и раскрыта практическая значимость работы. Эта работа посвящена прецедентному праву, связанное с расследованием прецедентной идеологии в качестве одного из источников гражданского права. Научным новизном диссертационной работы является то, что прецедент решений и прецедент практикующий деятельность судов рассматривается в качестве юридических источников. Диссертация анализирует прецедентное право, как теорию и ее модели дают примеры национальным правовым системам.

Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения, списка литературы и приложения.

Во введении была отражена актуальность выбранной темы исследования, определены цели и задачи исследования, раскрыты методы и другие основные характеристики работы.

Первая глава называющаяся "Современные взгляды на теории прецедентного права в современное время" посвящена анализу концепции судебного права прецедента и элементов, которые составляют содержание его; модели судейского права прецедента.

Отношение к судебному праву прецедента и существования его в судебной практике и практикующие перспективы прецедентного права широко объяснены во второй главе под названием "Судебный прецедент юридическая практика гражданского права Азербайджанской Республики".

Третья глава называется "Практика опыта прецедентного права Европейского Суда по Правам Человека (ЕСПЧ) в гражданском праве Азербайджанской Республики" посвящена прецедентному праву деятельности ЕСПЧ; влияние прецедентного права ЕСПЧ в развитии гражданского права Азербайджанской Республики.

В заключении сформулированы практические рекомендации и предложения, направленные на совершенствование законодательной власти.

SUMMARY

Khamis Rashad oghlu Seyranov's dissertation work "Legal basis of recognizing of the precedents of courts as the sources of civil law of the Republic of Azerbaijan" for attaining the degree of Doctor of Philosophy in Law in the specialization 5608.01 – "Civil law; family law; business law; international private law" is independent, creative and completed work. This work is devoted to precedent law, connected with investigation of precedent ideology as one of the sources of civil law. The scientific novelty of the dissertation work is that precedent-making and precedent-practizing activity of courts is reviewed as legal sources. The dissertation analyzes the precedent law as a theory and its models giving examples on national legal systems. The precedent law is one of the complicated issues, because there is not general theoretical view on it.

The dissertation consists of introduction, three chapters, including seven semi-chapter, conclusion, list of references and appendix.

In the introduction the actuality of selected research theme was justified, the purpose and objectives of research are determined, the methods and other basic characteristics of the work are disclosed.

The first chapter called "Current views on precedent law theory in modern time" is devoted to the analyzing of the concept of judicial precedent law and the elements that make up the content of it; models of judicial precedent law.

The attitudes toward judicial precedent law and the existence of it in the judicial practice and practicing perspectives of case law are widely explained in the second chapter called "Judicial precedent law practice of civil law of Azerbaijan Republic".

The third chapter, called "Practizing experience of the case law of the European Court of Human Rights in civil law of Azerbaijan Republic" is devoted to the case law activity of the European Court of Human Rights; the impact of case law of the European Court of Human Rights in the development of civil law of Azerbaijan Republic.

In the conclusion practical recommendations and proposals directed on improving the legislation are formulated.

